

ΑΤΕΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα την περίοδο 1950-1974»

Επιβλέπων Καθηγητής: Μαυρέας Κωνσταντίνος

Σπουδάστριες: Κατσικάδη Μαρία Α.Μ. 2002002

Ντέρα Κατερίνα Α.Μ. 2002197

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2010

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων.....	2
Περίληψη.....	3
Εισαγωγή.....	4
1^ο Κεφάλαιο: Εισαγωγή στη μετανάστευση	
1.1 Η Έννοια και τα είδη της μετανάστευσης	5
1.2 Η διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος την περίοδο 1950-1974	7
1.2.1 Οικονομικά και Κοινωνικά προβλήματα.....	8
1.3 Ιστορική αναδρομή στη βιομηχανική εξέλιξη των αστικών κέντρων την περίοδο 1950 –1974	10
1.4 Η Ελληνική ύπαιθρος την περίοδο 1950 – 1974 - Η ζωή στο χωριό σε αντιπαραβολή με τη ζωή στην πόλη	12
1.4.1 Τα χαρακτηριστικά της πόλης	13
2^ο Κεφάλαιο: Αίτια εσωτερικής μετακίνησης του πληθυσμού	
2.1 Αίτια μετακίνησης του πληθυσμού	17
2.1.1 Οικονομικά Αίτια μετακίνησης	19
2.1.2 Κοινωνικά Αίτια μετακίνησης	24
2.1.3 Ψυχολογικά Αίτια μετακίνησης	26
2.2 Αστυφιλία	27
2.3 Προφίλ μετανάστη	29
2.3.1 Η γυναικεία μετανάστευση	32
2.4 Βασικά χαρακτηριστικά του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο	33
3^ο Κεφάλαιο: Αποτελέσματα εσωτερικής μετακίνησης	
3.1 Τόποι μετακίνησης και εγκατάστασης	35
3.2 Αστικοποίηση	42
3.3 Χωροταξικό Σχέδιο στα μεγάλα αστικά κέντρα	45
Επίλογος	48
Βιβλιογραφία	49

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης στην Ελλάδα την περίοδο 1950-1974. Αναφέρεται στο πολιτικό πλαίσιο το οποίο συνέβαλλε στην αναδιανομή του πληθυσμού, λόγω της φανεράς αστάθειάς του, με αποτέλεσμα την αδυναμία συγκράτησης του πλήθους στην επαρχία. Αναλύονται τα αίτια που είχαν σαν αποτέλεσμα την ερήμωση των χωριών και την υπερδιόγκωση των μεγάλων αστικών κέντρων, κυρίως της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Εντοπίζονται οι παράγοντες που καθόριζαν τη μετακίνηση αυτή, όπως είναι η αναζήτηση σταθερής και μόνιμης εργασίας καθώς και η υπόσχεση των πόλεων για μια καλύτερη ζωή. Επιπλέον εκτενής αναφορά γίνεται και στο προφίλ του μετανάστη, ώστε να υπάρξει μια εμπειριστατωμένη εικόνα των ατόμων που επέλεξαν να μετακινηθούν, καθώς και οι συνέπειες που επήλθαν τόσο στους ίδιους όσο και στους τόπους μετακίνησής τους. Η αθρόα, αυτή, εισροή του πληθυσμού στις πόλεις είχε σαν αποτέλεσμα την επιτακτική ανάγκη αλλαγής του χωροταξικού σχεδίου.

Εισαγωγή

Το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης απασχόλησε πολύ την Ελλάδα κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο και ειδικότερα την περίοδο 1950-1974, με την οποία και θα ασχοληθούμε στην παρούσα εργασία. Ένα φαινόμενο που απασχόλησε τόσο με τις αλλαγές που έφερε στην ελληνική ύπαιθρο με την ερήμωσή της, όσο και με τις ραγδαίες αλλαγές στα αστικά κέντρα με τη ξαφνική διόγκωσή τους.

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση και παρουσίαση των απαραίτητων στοιχείων, τα οποία θα δώσουν μια σαφέστερη εικόνα για το φαινόμενο της μετανάστευσης. Αρχικά, θα παραθέσουμε τον ορισμό και τα είδη της μετανάστευσης, θα καταγράψουμε τις συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα την περίοδο εκείνη, οι οποίες συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στις εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού, καθώς και την αντιπαράθεση μεταξύ της συνεχώς αναπτυσσόμενης πόλης και της στάσιμης ζωής του χωριού.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε, στις αιτίες που ανάγκασαν τους ανθρώπους αυτούς να αφήσουν τις πατρογονικές τους εστίες και να μετακινηθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αιτίες οικονομικές, ψυχολογικές και κοινωνικές.

Θα επισημάνουμε τις συνέπειες που αντιμετώπισε η χώρα, όπως η αναγκαία αλλαγή του χωροταξικού σχεδίου λόγω της μεγάλης έκτασης που πήρε το φαινόμενο της αστικοποίησης. Τέλος, με την εργασία αυτή θα προσπαθήσουμε με βάση όλα τα παραπάνω να διαπιστώσουμε κατά πόσο ήταν ικανοποιητική η νέα ζωή των μετακινουμένων.

Η άντληση των πληροφοριών μας, έγινε μέσα από ιστορικά βιβλία της εποχής εκείνης, από στατιστικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ) και από ηλεκτρονικές πηγές. Λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που υπήρχε από τους ερευνητές για το φαινόμενο της μετανάστευσης, η βιβλιογραφία ήταν πλούσια τόσο για την εσωτερική μετανάστευση, που θα μελετήσουμε, όσο και για την εξωτερική, η οποία αποτέλεσε κι εκείνη ένα μεγάλο κεφάλαιο του τόπου μας.

Κεφάλαιο 1^ο : Εισαγωγή στη μετανάστευση

1.1 Η Έννοια και τα είδη της μετανάστευσης

Σύμφωνα με τον όρο εσωτερική μετανάστευση ή μετακίνηση για κάποιους, εννοείται «η προσωρινή ή μόνιμη αναχώρηση κάποιου, από τον τόπο κατοικίας του και η εγκατάσταση και δραστηριοποίησή του σε άλλον τόπο, μέσα όμως στα όρια της ελληνικής επικράτειας» (Κανελλόπουλος Κ., 1995, σελ.17). Στη μετακίνηση αυτή συμμετέχει είτε ολόκληρη η οικογένεια είτε αρχικά το ένα μέλος της (συνήθως ο άντρας), ώσπου να βρει εργασία και στέγη και μετά ακολουθούν και οι υπόλοιποι. Το χρονικό διάστημα της παραμονής σε άλλο τόπο εξαρτάται από τις νέες συνθήκες ζωής που θα αντιμετωπίσουν. Αποτέλεσμα, είναι η ύπαρξη επιπτώσεων οικονομικών και κοινωνικών τόσο στον τόπο εγκατάστασης όσο και στον τόπο εγκατάλειψης (Κανελλόπουλος Κ., 1995, σελ.17).

Θα πρέπει να αναφερθεί πως σημαντικές είναι και οι διακρίσεις της μετανάστευσης, οι οποίες σύμφωνα με ένα τεκμηριωμένο διαχωρισμό που κάνει το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη έχουν ως εξής:

- **Εσωτερική - Εξωτερική μετανάστευση**
- **Εκούσια - Ακούσια μετανάστευση**
- **Ατομική - Ομαδική μετανάστευση**
- **Πρωταρχική - Δευτερεύουσα μετανάστευση**
- **Πλήρης - Ατελής μετανάστευση**
- **Συντηρητική - Εκσυγχρονιστική (Ανανεωτική) μετανάστευση**
- **Μόνιμη – Προσωρινή μετανάστευση**

Με βάση το γεωγραφικό περιορισμό διακρίνεται η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, όπου ως εξωτερική ορίζεται η μετακίνηση του ατόμου ή του συνόλου από μια χώρα σε μια άλλη. Ο διαχωρισμός εκούσιας και ακούσιας μετανάστευσης γίνεται στα πλαίσια της πρόθεσης για μετανάστευση, δηλαδή στην ελεύθερη ή την αναγκαστική απόφαση που έχει ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση. Η ατομική και ομαδική μετανάστευση χαρακτηρίζονται από την ανεξάρτητη απόφαση του ατόμου ή του συνόλου αντίστοιχα. Ως πρωταρχική αναφέρεται η κατάληψη για μόνιμη κατοικία μη κατοικημένων περιοχών, ενώ η δευτερεύουσα προϋποθέτει επαφή με έναν γηγενή πληθυσμό και επομένως κάποιο βαθμό κοινωνικής προσαρμογής σ' αυτόν. Ο διαχωρισμός σε συντηρητική και εκσυγχρονιστική γίνεται με βάση τη μεταβολή στον τρόπο ζωής που θα υπάρξει ή όχι μετά τη μετακίνηση. Τέλος, σε σχέση με τη διάρκεια παραμονής διακρίνεται η μόνιμη και προσωρινή μετανάστευση, όπου στην πρώτη περίπτωση υπάρχει αλλαγή της κατοικίας, ενώ στη δεύτερη αλλαγή απλά της διαμονής (http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=1852&Itemid=400&lang=).

1.2 Η διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος την περίοδο 1950-1974

Στα πλαίσια του σχεδίου Marshal (1948), ένα τετραετές πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως της χώρας, δόθηκε προτεραιότητα στην ανασυγκρότηση της οικονομίας, με εισροή κεφαλαίων από την Αμερική.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις μετά τον εμφύλιο διαδέχονταν η μια την άλλη και οι περισσότερες χωρίς να καταφέρνουν να εξαντλήσουν ολόκληρη τη θητεία τους, λόγω των εσωτερικών διαταραχών στη χώρα. Χαρακτηριστικά αυτό φαίνεται από τις συνεχείς αλλαγές στο «τιμόνι» του κράτους: Ν.Πλαστήρας 1950-1952, Α.Παπάγος 1952-1955, Κ.Καραμανλής 1955-1963, Γ.Παπανδρέου 1963-1965. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε πολιτική αστάθεια με αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση του κράτους. Στη συνέχεια, η στρατιωτική δικτατορία που επιβλήθηκε την 21^η Απριλίου του 1967, επέφερε στην Ελλάδα πολλά δεινά, με το διαμελισμό της Κύπρου τον Ιούλιο του 1974 να φέρνει τη χώρα σε κατάσταση «έκτακτης ανάγκης». Η Τουρκία μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα κατέλαβε τη μισή Κύπρο, τότε αφού η χώρα βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση ο Καραμανλής κλήθηκε να σχηματίσει κυβέρνηση και η επταετής περίοδος διακυβέρνησης της δικτατορίας έκλεισε οριστικά στις 24 Ιουλίου το 1974. Η πολιτική περίοδος που ακολούθησε ονομάστηκε *μεταπολίτευση*.

1.2.1 Οικονομικά και Κοινωνικά προβλήματα

Γεγονότα όπως ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, η κατοχή και ο εμφύλιος, ταρακούνησαν την χώρα και δημιούργησαν πολλές ανακατατάξεις σε όλους τους τομείς της χώρας. Οι συνέπειες ήταν πολύ σοβαρές για ολόκληρη τη χώρα, υπήρχαν μεγάλες απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό που έφτασαν το 7-8% του συνολικού πληθυσμού, το νόμισμα εκμηδενίστηκε, η αγροτική παραγωγή παρουσίασε τεράστια μείωση που ξεπερνούσε το 70%, και οι πολεμικές αποζημιώσεις που εισέπραξε η Ελλάδα δαπανήθηκαν στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, που ήταν άμεση συνέπεια του εμφυλίου πολέμου (Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., 2000, σελ. 407-408). Αποτέλεσμα όλων αυτών των γεγονότων, ήταν οι τεράστιες καταστροφές που υπέστη η ύπαιθρος και οδηγήθηκε στην εγκατάλειψη της, σε αντίθεση με αστικά κέντρα και κυρίως την Αθήνα όπου παρατηρήθηκε εντυπωσιακή εξόγκωση, μεγάλο μέρος του πληθυσμού εγκατέλειπε την ύπαιθρο και μετακινούνταν προς τα αστικά κέντρα.

Η χώρα μετά από μια σχεδόν ολική καταστροφή, από τον εμφύλιο έκανε ενέργειες για να ξεκινήσει από την αρχή την αναδιοργάνωση της. Πρωταρχικός σκοπός της, η ανασύνταξη της σχεδόν ανύπαρκτης τότε οικονομίας, θέτοντας ως στόχο την εκβιομηχάνιση της χώρας με σκοπό την άμεση ανάπτυξή της, η βιομηχανική παραγωγή απασχολούσε σχεδόν το 24% του ενεργού πληθυσμού, δεν κατάφερε όμως να πάρει το ρόλο του «σταθεροποιητή» της ελληνικής οικονομίας. Η γεωργία παρόλες τις καταστροφές που υπέστη εξακολουθούσε να κατέχει τα ηνία της ελληνικής οικονομίας αν και παρέμενε σε ξεπερασμένες μορφές καλλιέργειας γι' αυτό και έγιναν προσπάθειες εκσυγχρονισμού, δυστυχώς χωρίς άμεσα και εμφανή αποτελέσματα. (Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., 2000, σελ. 407-408).

Άμεσα συνδεδεμένο με το οικονομικό πρόβλημα ήταν το μεταναστευτικό. «Μετά τον εμφύλιο παρατηρήθηκε ένα μεταναστευτικό ρεύμα του λαού της υπαίθρου, από τη μια πλευρά έγινε μια μαζική μετακίνηση αγροτικών πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα προς την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη και από την άλλη ένας κυρίως αγροτικός πληθυσμός εγκατέλειψε την Ελλάδα για να αναζητήσει εργασία στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα στη Δυτική Γερμανία.» (Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., 2000, σελ. 407-408).

«Γεγονός είναι επίσης, ότι κατά τη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα κατά τη περίοδο της έντονης αποδημίας, ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης της Ελλάδας ήταν υψηλός αφού την περίοδο του 1950-1974 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος ξεπέρασε το 6%» (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1988, σελ.122). Έγιναν πολλές προσπάθειες για να υπάρξει βελτίωση στον πρωτογενή τομέα, χωρίς αποτέλεσμα, το γεωργικό εισόδημα δεν αυξήθηκε τόσο γρήγορα όσο το εισόδημα των άλλων τομέων της οικονομίας, με αποτέλεσμα να μη μειώνεται η υστέρηση της γεωργίας αλλά να αυξάνεται. Το γεγονός αυτό, βέβαια, εξηγεί και τη φυγή από τη γεωργία ως επάγγελμα.

Η φυγή από την γεωργία είχε σαν αποτέλεσμα, πρώτον, την αρχική στροφή από εντατικές καλλιέργειες όπως των κηπευτικών, των βιομηχανικών φυτών και διαφόρων άλλων, προς εκτατικές καλλιέργειες κυρίως δημητριακών, «στροφή» που όμως δεν είναι μακροχρόνια εμφανής. Κατά δεύτερον, την εγκατάλειψη των ακαλλιέργητων εδαφών τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, αν η μετανάστευση δεν έπληττε ιδιαίτερα το κλάδο αυτόν. Τρίτο και τελευταίο, η σημαντική αύξηση των εκτάσεων που καλλιεργούσαν και εν γένει εκμεταλλεύονταν οι οικογένειες, μέλη ή τμήματα των οποίων

μετανάστευσαν και όπου ο κλήρος των μεταναστών προστέθηκε στον κλήρο που εκμεταλλεύονταν τα μέλη της ευρείας οικογένειας τα οποία δε μετανάστευσαν.

1.3 Ιστορική αναδρομή στη βιομηχανική εξέλιξη των αστικών κέντρων την περίοδο 1950 –1974

Το βάρος της βιομηχανικής ανάπτυξης μεταπολεμικά, κλήθηκαν να σηκώσουν αποκλειστικά η Αθήνα με τη Θεσσαλονίκη. Σε δεύτερη μοίρα βρέθηκε η Πάτρα, η Λάρισα και ο Βόλος. Η βιομηχανική ανάπτυξη, που πάνω της στηριζόταν η λύση για το πρόβλημα των περιφερειών, ήταν δέσμια των επενδύσεων ξένου κεφαλαίου ο προσανατολισμός των οποίων ήταν προς τα αστικά βιομηχανικά κέντρα. Η κινητικότητα του κεφαλαίου δεν αυξήθηκε ούτε με το Ν.Δ. 2176/1952 περί προστασίας της επαρχιακής βιομηχανίας, που πέρα από τις φορολογικές ελαφρύνσεις που όριζε απαγόρευε για την πενταετία 1952-1957 την εγκατάσταση βιομηχανιών στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών. Απαγόρευση, η οποία λόγω αντιδράσεων δεν εφαρμόστηκε (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1988, σελ.121).

Στα τέλη του 1965 ξεκίνησε μια προσπάθεια ίδρυσης Βιομηχανικών Περιοχών (ΒΙ.ΠΕ.) με όραμα την συγκέντρωση βιομηχανικών επενδύσεων για τη δημιουργία εξωτερικών οικονομιών. Η προσπάθεια πέφτει και πάλι στο κενό, αφού οι απαλλοτριωμένες περιοχές για πολλά χρόνια μετά περίμεναν να προσελκύσουν τις βιομηχανίες.

Η ελληνική βιομηχανία παρά τη μετέπειτα ανάπτυξή της, εξακολουθούσε να παραμένει σε χαμηλά επίπεδα, συγκριτικά με την υπόλοιπη Ευρώπη έως και το 1929. Η οικονομική ανάπτυξη, δεν ακολούθησε τα πρότυπα των ανεπτυγμένων

βιομηχανικών χωρών. Η συγκέντρωση του κεφαλαίου παρέμενε χαμηλά, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής εξασφαλιζόταν από μικρές και μεσαίες μονάδες (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1992, σελ.23). Η παραγωγή ήταν κατάλληλη μόνο για την εσωτερική κατανάλωση και ολόκληρη η βιομηχανία ήταν συγκεντρωμένη στην Αθήνα, στον Πειραιά και σε λίγες πόλεις της επαρχίας. Οι λόγοι ήταν ότι, στις πόλεις αυτές υπήρχε και μεγαλύτερο κοινό και άφθονα εργατικά χέρια. Η ελληνική βιομηχανία ωστόσο άρχισε να αναπτύσσεται και να ανασυγκροτείται από τις καταστροφές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μετά το 1949. «Η οικονομικά ευνοϊκή μεταπολεμική συγκυρία, τα μεταναστευτικά και ναυτιλιακά εμβάσματα, και ο τουρισμός, ευνόησαν τη μεσο-στρωματική αναπαραγωγή της ελληνικής κοινωνίας, την οποία στήριξε ποικιλόμορφα η κρατική πολιτική» (Μαλούτας, Οικονόμου, 1992, σελ.23).

Η ίδρυση της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (Δ.Ε.Η), στα τέλη του 1950 ήρθε με μεγάλες προοπτικές για να αναλάβει τη διαχείριση της παραγωγής και της διάθεσης της ηλεκτρικής ενέργειας εξ ονόματος του ελληνικού κράτους (<http://www.livopedia.gr/index.php/Ελλάδα/Βιομηχανία>). Οι θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν ήταν πολλές, εφόσον ξεκίνησε την εποχή εκείνη η εξόρυξη των λιγνιτικών κοιτασμάτων που είχαν βρεθεί. Ταυτόχρονα, ξεκίνησε και η κατασκευή υδροηλεκτρικών σταθμών σε μεγάλους ποταμούς.

Ακόμη, η ίδρυση καπνοβιομηχανιών για την εκμετάλλευση του καπνού, η παραγωγή του οποίου είχε εξαπλωθεί στην ελληνική ύπαιθρο έκανε δυναμική την εμφάνισή της. Η Ελλάδα παραδοσιακά βρισκόταν μεταξύ των μεγαλύτερων καπνοπαραγωγών χωρών του κόσμου. Η εξαιρετικά σημαντική από άποψη όγκου παραγωγή καπνού βρισκόταν σε μονοπώλιο από τέσσερις μεγάλες βιομηχανίες. Ο Παπαστράτος το 1969 έλεγχε το 37% της ελληνικής αγοράς, ο Κεράνης το 31%, ο

Καρέλιας το 19% και ο Ματσάγγος το 8% περίπου. Ο καπνός αποτελούσε κατεξοχήν προϊόν των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Ο αριθμός των αγροτών που ζούσαν από την καλλιέργεια καπνού αντιστοιχούσε περίπου στο 1/5 του ενεργού αγροτικού πληθυσμού της χώρας (Βεργόπουλος Κ., 1975, σελ.253).

1.4 Η Ελληνική ύπαιθρος την περίοδο 1950 - 1974

Η ζωή στο χωριό σε αντιπαράβολή με τη ζωή στην πόλη

Καταγράφοντας κάποια χαρακτηριστικά της ζωής στο χωριό γίνεται περισσότερο κατανοητός ο προβληματισμός της μετακίνησης των αγροτικών πληθυσμών τόσο από κοινωνικής πλευράς, όσο και από ψυχολογικής. Χαρακτηριστικό της ζωής του χωριού ήταν ο συντηρητισμός και η παράδοση. Από την πόλη ξεκινούσε η τεχνολογία και οι πολιτιστικές ιδέες και αυτό σηματοδοτούσε τον πολιτισμό, σε αντίθεση με το πνεύμα του χωρικού, ο χαρακτηρισμός του οποίου θα μπορούσε να θεωρηθεί ακόμη και μομφή.

Στο χωριό εργαζόταν κανείς συνήθως στη φύση και ήταν υποχρεωμένος να υφίσταται τις μεταβολές των καιρικών συνθηκών που δεν ήταν πάντοτε ευνοϊκές. Στην πόλη αντίθετα εργαζόταν κάτω από στέγη και συνήθως σε χώρους που θερμαίνονταν το χειμώνα. Στο χωριό ο ήλιος ρύθμιζε το ωράριο εργασίας και υπήρχαν περίοδοι αιχμής στη δουλειά, ενώ στην πόλη ο χρόνος ήταν μετρημένος με ακρίβεια.

Η επικοινωνία των ανθρώπων στο χωριό ήταν άμεση χωρίς την ανάγκη χρησιμοποίησης τεχνολογικών μέσων π.χ. του τηλεφώνου. Αντίθετα, στην πόλη ο άνθρωπος, ήταν άγνωστος μεταξύ αγνώστων με αποτέλεσμα η επικοινωνία του με

τους άλλους να είναι επιφανειακή. Η διασκέδαση στο χωριό ήταν σταθμός και κοινωνικό φαινόμενο που έφερε τη σφραγίδα της ομαδικής ζωής (πανηγύρια, γάμοι, Πάσχα), ενώ στην πόλη ρυθμίζονταν σύμφωνα με τη θέληση των ατόμων χωριστά (κέντρα διασκέδασης). Στο χωριό, υπήρχε έντονο το στοιχείο της ανδροκρατίας, σε μερικές μάλιστα κοινωνίες ήταν εξουθενωτικό για τις γυναίκες, στην πόλη η γυναίκα αποκτούσε περισσότερα δικαιώματα και βιάδιζε και νομικά στην κατάκτηση της ισότητας των φύλων. Στο χωριό, η οικονομία εξαρτιόταν κυρίως από τη φύση, ενώ στην πόλη ήταν θέμα οργάνωσης της εργασίας. Η συνήθης μορφή κατοικίας στο χωριό χαρακτηριζόταν από αυτοτέλεια και ανεξαρτησία από τους συνοίκους, ενώ στην πόλη η συγκατοίκηση ήταν υποχρεωτική και η ελευθερία κίνησης στο σπίτι περιορισμένη. Θα μπορούσε κανείς να επαναλάβει τα λόγια του de Lacretelle: «*Η πόλη έχει όψη, ενώ η ύπαιθρος έχει ψυχή*» (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.73).

1.4.1 Τα χαρακτηριστικά της πόλης

Η Αθήνα, κατά κάποιο τρόπο αποτέλεσε μοναδική πρωτεύουσα κράτους, αφού δεν έμοιαζε με καμία άλλη δυτική πρωτεύουσα, ενώ οι ομοιότητες με τις άλλες μεσογειακές πρωτεύουσες ήταν περιορισμένες. Ένα παράδειγμα που θα μπορούσε να αναφερθεί είναι εκείνο της Ρώμης όσο και της Μαδρίτης, όπου παρά το ετεροβαρές της ανάπτυξής τους και τον υδροκεφαλισμό που τις χαρακτήριζε, αποτέλεσαν τον έναν πόλο μιας διπολικής αστικής ανάπτυξης (Ρώμη–Τορίνο, Μαδρίτη–Βαρκελώνη). Στην ελληνική περίπτωση, το χαρακτηριστικό αυτό απουσίαζε, αφού η Θεσσαλονίκη μόνο ως «ατροφικός» δεύτερος πόλος μπορούσε να θεωρηθεί. Η Αθήνα, κατείχε

μάλιστα μια από τις πρώτες θέσεις παγκοσμίως στη βάση λόγου πληθυσμός πρωτεύουσας / πληθυσμός χώρας (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1992, σελ.50).

Στην Ελλάδα, πόλη χαρακτηρίζεται ένας τόπος που έχει 10.000 κατοίκους και πλέον, χωριό χαρακτηρίζεται ο οικισμός που έχει μέχρι 2.000 κάτοικους, ενώ ημιαστικό κέντρο χαρακτηρίζεται η κατοικημένη περιοχή με πληθυσμό 2.001 - 9.999 κατοίκους (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1992, σελ.50).

Στο χώρο της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους βρισκόταν συγκεντρωμένη η πλειονότητα όλων των κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων, από τη μεταποίηση, το χρηματιστηριακό τομέα και την παροχή υπηρεσιών, μέχρι τα τουριστικά καταλύματα. Παράλληλα, η ραγδαία ανάπτυξη επικοινωνιακών διαύλων και κυρίως η κατασκευή ενός αξιόλογου, για τα ελληνικά δεδομένα, οδικού δικτύου διευκόλυνε τη διείσδυση του «αθηναϊσμού» στην επαρχία. Με τη σειρά της, η διαδικασία συγκέντρωσης των λειτουργιών του κράτους και των σημαντικότερων οικονομικών δραστηριοτήτων στον αθηναϊκό χώρο ακύρωνε τη δυναμική άλλων μορφών κατανάλωσης που προϋπήρχε στην περιφέρεια (π.χ. συνεταιρισμοί, αυτόνομη κατανάλωση) και ενδυνάμωνε το καταναλωτικό πρότυπο που διαμόρφωσε ο υπάρχων κοινωνικός διαχωρισμός της Αθήνας (Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1992, σελ.50).

Η πόλη με το πνεύμα και το ύφος της, σύμφωνα με τη γεωγραφία τη δημογραφία, την οικονομία (εμπορία, εργοστάσια), την οικιστική (μορφές και κόστος κατοικίας), την αρχιτεκτονική, το κυκλοφοριακό, τα πολεοδομικά της προβλήματα, την ιστορία, την κοινωνική πρόνοια αναλύει ουσιαστικά τη μορφή της. Όλα αυτά τα στοιχεία, διαμόρφωναν τη ζωή των ανθρώπων που ζούσαν μέσα σ' αυτή. Για το λόγο αυτό δεν υπήρχε ομοιογένεια στον τρόπο ζωής και δεν μπορούσαν να γενικεύσουν συμπεράσματα που να ισχύουν για όλες τις πόλεις. Πέρα από όλα αυτά, οι μεγάλες

κυρίως πόλεις παρουσίαζαν μερικές ομοιότητες, συνήθως αρνητικές για τη διαβίωση των κατοίκων τους, όπως η ανομοιογένεια του πληθυσμού, η μεγάλη πυκνότητα, η ανωνυμία, η αποξένωση και οι μεγάλες αντιθέσεις. Στην μεγαλούπολη, το άτομο χάνει τα ανθρώπινα μέτρα και την προσωπική του υπόσταση μέσα στο αγελαίο πλήθος και όσο αυξάνει ο αριθμός των συμμετοχών στη συμβίωση τόσο μεγαλώνει η μοναξιά του (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.74).

Στην πόλη ζουν οι περισσότερο αντίθετοι ανθρώπινοι τύποι, όπως οι μορφωμένοι και αγράμματοι, οι ηγετικοί τύποι και εξαρτημένοι, οι πλουσιότεροι και οι φτωχότεροι, οι καλλιτεχνικοί τύποι και οι τελείως αδιάφοροι για την τέχνη, καθώς επίσης οι εσωστρεφείς και εξωστρεφείς τύποι.

Κάθε πόλη έχει το δικό της χρώμα και τα δικά της χαρακτηριστικά. Υπάρχουν πολλές ομοιότητες και μεγάλες διαφορές μεταξύ του Παρισιού και της Μόσχας, των Αθηνών και της Φρανκφούρτης. Η ιστορία κάθε πόλης δίνει πάντοτε το δικό της χρώμα που δεν είναι άσχετο από την ιστορία της χώρας, στην οποία ανήκει. Η πόλη ασκεί μια έλξη στον άνθρωπο της υπαίθρου, διότι προσφέρει υψηλότερη αμοιβή, κανονική απασχόληση και περισσότερες ανέσεις. Δεν είναι όμως σπάνιες και οι απογοητεύσεις οπότε αντί για ανοδική κοινωνική μετακίνηση έχουμε καθοδική.

Η πόλη είναι ένα είδος καταφυγίου για πολύ κόσμο που επιζητεί την ανωνυμία και αποφεύγει τον κοινωνικό έλεγχο. Αυτό ισχύει περισσότερο για τα άτομα που βρίσκονται μεταξύ 20-40 ετών. Η αποφυγή του κοινωνικού ελέγχου ενεργεί σαν μια απελευθέρωση όχι μόνο από θεσμούς και κανόνες, άλλα και σαν καταλύτης αρχών κοινωνικής συμβίωσης, με συνέπεια την εμφάνιση αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Το γεγονός της αύξησης των ασφαλιστικών εταιριών στις πόλεις είναι δείγμα του αισθήματος ανασφάλειας των κατοίκων των πόλεων. Όμως, ενώ σ' αυτή

γεννήθηκε η αστική ελευθερία, το φιλελεύθερο φρόνημα του πολίτη που τον προάσπασε παντού και πάντα από τις απολυταρχικές τάσεις τις εκάστοτε εξουσίας και είναι ακόμα κέντρο της πολιτιστικής εξέλιξης του ανθρώπου, εντούτοις παρουσιάζεται και σαν τόπος κατάρρευσης. Ιδιαίτερα η μεγαλούπολη και η βιομηχανική πόλη δείχνουν ότι είναι ένα αφύσικο περιβάλλον για τον άνθρωπο και ιδιαίτερα για τα παιδιά.

Η βιομηχανική πόλη, που είναι το χαρακτηριστικό προϊόν της κινητικότητας ατόμων από τον αγροτικό στον αστικό χώρο, βασίζεται στις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Το περιβάλλον της είναι γεμάτο από ρύπανση, ηχορύπανση, κυκλοφοριακή συμφόρηση και μόλυνση του αέρα. Είναι ένα κλίμα αδυναμίας, ανομίας, αποξένωσης και χώρος που εμφανίζονται συχνότερα ψυχικές ασθένειες. Η πόλη αυτή χαρακτηρίζεται από τον Αμερικανό βιολόγο Pitts σαν ένα γιγαντιαίο πείραμα στην παράλυση της σκέψης μας, το οποίο μετατρέπει το λογικό άνθρωπο σε ένα αντικοινωνικό, πλανητικό και άρρωστο ζώοδες πράγμα (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.74).

Κεφάλαιο 2^ο: Αίτια εσωτερικής μετακίνησης του πληθυσμού

2.1 Αίτια μετακίνησης του πληθυσμού

Είναι στη φύση του ανθρώπου η επιδίωξη μόνιμης και σταθερής κατοικίας. Πολλοί όμως είναι και οι παράγοντες που τον αναγκάζουν κάποιες φορές να μετακινηθεί όπως για παράδειγμα οι πόλεμοι, η βία, οι οικονομικές, κοινωνικές, εκπαιδευτικές και πολιτιστικές του ανάγκες. Ενδιαφέρον προκάλεσαν, οι μετακινήσεις αυτές, στους ερευνητές πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως, της οικονομίας, της πολεοδομίας κ.ά.

Οι παράγοντες που οδήγησαν στη μετανάστευση σύμφωνα με τα αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά τους, ήταν:

- α) Οικονομικοί παράγοντες:**
- έλλειψη απασχόλησης
  - χαμηλό εισόδημα
  - επαγγελματικές απαιτήσεις
- β) Κοινωνικοί παράγοντες:**
- πολιτικοί διωγμοί
  - διακρίσεις
  - μέσο ανόδου

- γ) **Ψυχολογικοί παράγοντες:**
- τυχοδιωκτισμός, φιλαποδημία
  - μίμηση
  - προσδοκίες από τον τόπο προορισμού

- δ) **Φυσικοί παράγοντες:** - μεταβολές φυσικού περιβάλλοντος, ξηρασία, πλημμύρες

(Κυριακίδης Π., 1982, σελ.51).

2.1.1 Οικονομικά αίτια μετακίνησης

Μετά από μελέτη διαφόρων ερευνών και αποτελέσματα στατιστικών στοιχείων, ως πρωταρχικό αίτιο μετακίνησης θεωρούταν η έλλειψη απασχόλησης, και όλα τα άλλα έρχονταν σε δεύτερο ρόλο, ο συνδυασμός τους όμως αποτελούσε τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης.

Η υπεροχή των οικονομικών κινήτρων σαν αιτία της μετανάστευσης είχε διττό ρόλο, από τη μια ωθούσαν τον πληθυσμό στη μετανάστευση και από την άλλη προσέλκυαν μεγάλο μέρος του. «Από έρευνα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας σε τέσσερα χωριά της Ελλάδος (Τριάδα Ευβοίας, Άγιος Μάμμος Χαλκιδικής, Λαγκάδια Πελοποννήσου και Σκύρος), αποδείχθηκε ότι τα αίτια μετανάστευσης ήταν κυρίως η έλλειψη απασχόλησης»

1. Έλλειψη απασχόλησης.....83.5%
2. Έλλειψη γης.....6.2%
3. Έλλειψη ευκαιριών μόρφωσης.....1.9%
4. Οικογενειακοί λόγοι.....1.9%
5. Λοιποί λόγοι.....6.0%
6. Μη δηλωθέντες λόγοι.....0.8%

(πηγή: ΕΣΥΕ, 1962, σελ.20)

Φαίνεται λοιπόν και από τα παραπάνω ποσοστά ότι το κυριότερο οικονομικό αίτιο ήταν η έλλειψη απασχόλησης με ποσοστό 83.5%, ενώ οι υπόλοιποι λόγοι άγγιζαν πολύ χαμηλά ποσοστά.

Πίνακας 2.1 Αίτια μεταναστεύσεων (αρρένων)

Ηλικία	Έλλειψη εργασίας	Έλλειψη γης	Έλλειψη ευκαιριών μόρφωσης	Λοιποί λόγοι	N
- 25	77,4	5,1	0,9	22,2	234
26 – 35	60,4	8,3	0,7	29,2	144
46 – 45	52,5	14,8	4,9	24,6	61
46 +	47,2	7,5	5,7	30,2	53

Ε.Σ.Υ.Ε., Έκθεση δοκιμαστικής έρευνας για τα κίνητρα και τις συνθήκες μετανάστευσης του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών, 1962, σελ.22

Ερμηνεύοντας τον παραπάνω πίνακα, βλέπουμε ηλικία ανδρών, έλλειψη εργασίας, έλλειψη γης, έλλειψη ευκαιριών μόρφωσης και άλλους λόγους, μεγαλύτερο ποσοστό αντρών που βρισκόταν σε πολύ παραγωγική ηλικία δηλαδή 25-35 ετών θεωρούσαν ως βασικότερη αιτία μετανάστευσης την έλλειψη εργασίας, ενώ ελάχιστοι ήταν αυτοί που βρίσκονταν στην ίδια ηλικία και μετανάστευαν αναζητώντας μόρφωση κλπ.

«Σε ερώτηση που έγινε στη συγκεκριμένη έρευνα «Τι θα θέλατε να υπάρχει στο χωριό για να μη φύγετε;» δόθηκαν οι εξής απαντήσεις»

1. Εργασία.....30%
2. Ζώα, χωράφια, πόροι ζωής.....37%
3. Ιατρική περίθαλψη.....3%
4. Δρόμος, ρεύμα, νερό.....3%
5. Θα έφευγα οπωσδήποτε.....27% (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.52-53)

Με βάση την ερώτηση αυτή της έρευνας γίνεται διακριτό, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό που ερωτήθηκε δεν θα έφευγε από το χωριό, αν υπήρχαν πόροι ζωής και εργασία.

Ένας άλλος λόγος που τεκμηριώνει την παραπάνω έρευνα είναι η εποχιακή ανεργία. Σύνηθες φαινόμενο στην επαρχία ήταν η εποχιακή εργασία δηλαδή η εργασία να καθορίζεται από το χρόνο, οι κάτοικοι της επαρχίας εργάζονταν σε περιόδους αιχμής, (σπορά, θέρος, τρύγος, συλλογή καρπών) και τον υπόλοιπο χρόνο, πολλές φορές βρίσκονταν υπό την αναζήτηση εργασίας. Εν αντιθέσει με τα αστικά κέντρα, τα οποία προσέφεραν εργασία καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, γεγονός που έκανε τη ζωή εκεί ιδανική για τους κατοίκους της επαρχίας. Επιπλέον πολλοί αγρότες αναγκάζονταν να χρεωθούν για να αγοράσουν μηχανήματα όπως τρακτέρ, ζωοτροφές και άλλα που ήταν απαραίτητα για την εργασία τους, ενώ όσοι εργάζονταν στην πόλη σε εργοστάσια, είτε ως εργάτες στην οικοδομή δεν χρειάζονταν να χρεωθούν για τέτοιες αγορές.

Εξαιτίας των συνεχών κατακερματισμών των γεωργικών κλήρων (κυρίως στα ορεινά χωριά) οι κλήροι μίκρυναν πολύ, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η παραμονή στο χωριό. Ο μικρός γεωργικός κλήρος σε συνδυασμό με το άγονο,

πετρώδες και ξερό έδαφος, είναι σαφές ότι έκαναν το επίπεδο παραγωγικότητας εξαιρετικά χαμηλό. Έτσι, εξαφανίστηκε κάθε προοπτική των αγροτών που σκόπευαν να μείνουν στα ορεινά κυρίως χωριά, τα οποία άδειασαν κυριολεκτικά. Το επάγγελμα του γεωργού και κτηνοτρόφου δεν απέδιδε και κατά συνέπεια οι γεωργοί αναζήτησαν καλύτερη τύχη στην πόλη, όχι πια σαν γεωργοί, αλλά σαν εργάτες, βιοτέχνες, έμποροι κ.τ.λ.

Κατά το πρώτο ρεύμα μετακίνησης των αγροτών στις πόλεις, τα γεωργικά προϊόντα είχαν εξαιρετικά χαμηλή τιμή. Ιδιαίτερα χαμηλή ήταν η τιμή των σπορολαχανικών, αν προστεθεί μάλιστα και η παρουσία των μεσαζόντων που έπαιρναν πάντα τη μερίδα του λέοντος, γίνεται σαφές πόσο προβληματική ήταν η ζωή στο ελληνικό χωριό και μάλιστα στο ορεινό. Η χρηματοδότηση, ασφάλιση, εμπορία και διάθεση του προϊόντος των γεωργών ήταν πάντοτε επισφαλής και εξαρτημένη. Η ανυπαρξία εγγύησης για όλα αυτά ανάγκασαν ένα μεγάλο μέρος των αγροτών να εγκαταλείψουν το χωριό και να αναζητήσουν μια μονιμότερη εργασία στην πόλη.

Άλλος ένας λόγος που οδήγησε στη μετακίνηση ήταν η απουσία επενδύσεων με μακρόπνοα σχέδια που θα μπορούσαν να δώσουν ζωή στην επαρχία. Δεν υπήρχε αποδοτικό σχέδιο γεωργοκτηνοτροφικής πολιτικής και όταν άρχισαν να εφαρμόζονται τέτοια σχέδια, ήδη είχε φύγει μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Δεν ήταν μόνο το χαμηλό βιοτικό επίπεδο του χωριού που ενεργούσε ως δύναμη απώθησης αλλά και η μικρή έστω, αλλά αισθητή διαφορά από τη ζωή της πόλης. Οι οικονομικές και κοινωνικές διαφορές μεταξύ χωριού και πόλης υπήρξαν πάντοτε τα βασικά αίτια της αστικοποίησης.

Εξετάζοντας προσεκτικά τους λόγους που έλκυαν ένα μετανάστη από το χωριό στην πόλη, διαπιστώνεται πως η πόλη ασκούσε πάνω του μια γοητεία, διότι προσέφερε εκτός από την ευκαιρία απασχόλησης και άλλες δυνατότητες.

Πίνακας 2.2 Λόγοι που ελκύουν τον μετανάστη από το χωριό στην πόλη

Φύλο	Ευκαιρίες απασχόλησης	Υψηλότερο εισόδημα	Απόλαυση της ζωής	Ευκαιρίες μόρφωσης	Λοιποί λόγοι
Άρρενες	56,1	26,3	11,8	2,9	2,9
Θήλειες	50,9	2,7	30,4	—	16,1

(Ε.Σ.Υ.Ε., 1962, σελ.44)

Σύμφωνα με τον πίνακα φαίνεται, ότι εκτός από τους άντρες που κατά κύριο λόγο αναζητούσαν από την πόλη εργασιακές ευκαιρίες και ένα μεγάλο ποσοστό των γυναικών αναζητούσε εργασία και την απόλαυση της ζωής που προσέφερε η πόλη (Κυριακίδης, 1982, σελ.52-57).

2.1.2 Κοινωνικά αίτια μετακίνησης

Ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα ήταν η έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, αν σκεφτεί κανείς πως για να βρει κάποιος γιατρό σε πολλά χωριά, ήταν αναγκασμένος να διανύσει μεγάλες αποστάσεις. Ενδεικτικά, είναι για παράδειγμα τα λόγια του τότε έπαρχου Αντωνόπουλου Κ. που ανέφεραν ότι το 1953 «σε περιφέρεια 50 έως 100 χωριών γιατροί δεν υπάρχουν, ούτε φαρμακείο». Γιατροί στην Ελλάδα βέβαια υπήρχαν, αλλά αυτοί ήταν στις μεγάλες πόλεις και κυρίως στην Αθήνα (όπου κατευθύνονταν τα κύματα των μετακινούμενων) (Κυριακίδης, 1982, σελ.58). Ο πίνακας 2.3 είναι αρκετός για να δείξει το λόγο αυτό της φυγής από το χωριό κατά το έτος 1959.

Πίνακας 2.3 Κάτοικοι ανά γιατρό στην Αθήνα και σε μερικές επαρχίες το 1959

Πόλεις	Γιατροί	Κάτοικοι
Αθήνα – Αττική	ένας (1)	362
Πελοπόννησος	ένας (1)	1.580
Ήπειρος	ένας (1)	2.250
Θράκη	ένας (1)	2.700

Από τους 9.942 γιατρούς της Ελλάδος οι 5.395 ήταν εγκατεστημένοι στην Αττική

(Στατιστική Επετηρίδα, 1959)

Με βάση τα στατιστικά στοιχεία, οι εγκατεστημένοι γιατροί στην Αθήνα έφταναν σχεδόν το 54% ενώ οι κάτοικοι της ήταν ελάχιστοι, συγκριτικά με τους κατοίκους κάποιων επαρχιών. Για παράδειγμα, στην Αθήνα αντιστοιχούσε ένας γιατρός για 362 κατοίκους, ενώ στην Πελοπόννησο ένας γιατρός για 1.580 κατοίκους κλπ.

Πίνακας 2.4 Κάτοικοι ανά νοσοκομειακή κλίνη (1954 - 1959)

Πόλεις	Κάτοικοι ανά νοσοκομειακή κλίνη
Περιοχή πρωτεύουσας	74
Θεσσαλία	401
Μακεδονία	211
Ήπειρο	417
Θράκη	569

(Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας, 1961)

Ενδεικτικός είναι επίσης, ο πίνακας 2.4 για τις νοσοκομειακές κλίνες στον ελληνικό χώρο την περίοδο 1954-1959, που δείχνει και το χάσμα μεταξύ της Αθήνας και διαφόρων επαρχιών. Για παράδειγμα, στην Αθήνα υπήρχαν 74 κάτοικοι για μια κλίνη, ενώ αντίστοιχα στην Μακεδονία 211 κάτοικοι κλπ.

Η μονότονη ζωή του χωριού και ο περιορισμένος κύκλος προσώπων, με τα οποία ερχόταν κανείς σε επικοινωνία, ανάγκασαν πολλούς, ιδιαίτερα νέους, να αφήσουν το χωριό. Η πόλη με τα φώτα και τις βιτρίνες υποσχόταν διασκεδάσεις, ποικίλες απολαύσεις και έδινε ελπίδες για καλή ζωή (ΕΣΥΕ, 1962, σελ.20).

2.1.3 Ψυχολογικά αίτια μετακίνησης

Ο κάθε άνθρωπος όταν πρέπει να πάρει μια σημαντική απόφαση για την ζωή του, πέρα από τη λογική αποφασίζει και με γνώμονα την συναισθηματική-ψυχολογική του κατάσταση. Μια απόφαση όπως στην εγκατάλειψη του τόπου του, μεγαλύτερη επιρροή έχει η ψυχολογική κατάσταση που βρίσκεται το άτομο ώστε να καταφέρει να πάρει την απόφαση της φυγής.

Αξιοσημείωτο είναι, ότι πολλοί από εκείνους που έφυγαν από τα χωριά τους δήλωναν ότι η στενότητα της ζωής του χωριού, τους γέμιζε αγανάκτηση και πάθος για φυγή. Ένας ψυχολογικός λόγος που πολλοί σκέφτονταν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να μετακινηθούν προς τα αστικά κέντρα ήταν ο μιμητισμός. Παρόλα αυτά οι μετανάστες διατηρούσαν εξαιρετικά στενούς δεσμούς με τη γενέτειρά τους και οι δεσμοί αυτοί επηρέαζαν σημαντικά τις αντιλήψεις των χωρικών, που είχαν μείνει πίσω στο χωριό.(ΕΣΥΕ, 1962, σελ.36-37). Η εμφάνιση των μεταναστών ως κυνηγούς μιας καλύτερης ζωής αποτελούσε στοιχείο παρακίνησης για φυγή. Οι επισκέπτες μετανάστες στο χωριό έφερναν ένα κοσμοπολίτικο πνεύμα, το οποίο αντανakλούσε τον αστικό τρόπο ζωής. Οι λίγες έστω ανέσεις και τα σχετικά περισσότερα αγαθά που μπορούσε κανείς να βρει εκεί, εξιδανίκευαν τη ζωή στην πόλη.

2.2 Αστυφιλία

Η αστυφιλία ήταν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά που αφορούσαν στην εσωτερική μετακίνηση του πληθυσμού από την επαρχία προς τις μεγάλες πόλεις. Η γοητεία που εξέπεμπε η πόλη, με τις ευκαιρίες που φαίνονταν να είναι λαμπρές τους έδιναν ισχυρό κίνητρο έτσι ώστε να δοκιμάσουν μια καλύτερη τύχη. Παράλληλα με την βιομηχανική επανάσταση, αναπτύχθηκαν κάποιες πόλεις υπό τη μορφή βιομηχανικού και εμπορικού κέντρου, οι οποίες έγιναν περισσότερο ελκυστικές. Στην Ελλάδα, κυρίως η Αθήνα αλλά και η Θεσσαλονίκη, όπου επικρατούσε η άποψη ότι η ζωή ήταν ποιοτικά καλύτερη και προσέφερε πιο πολλές ανέσεις από το χωριό, προσέλκυαν γενικά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.

Η μεγάλη εξέλιξη της τεχνολογίας και γενικότερα της επιστήμης έδωσαν άλλη πνοή στις αγροτικές εργασίες. Τα μηχανήματα αντικατέστησαν εύκολα το ανθρώπινο εργατικό δυναμικό και κατά συνέπεια όλο και λιγότεροι ήταν εκείνη που μπορούσαν να βρουν δουλειά στα χωράφια. Σε συνδυασμό και με την αβεβαιότητα που προσέφερε η αγροτική εργασία, εφόσον οι καιρικές συνθήκες μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να καταστρέψουν τους κόπους όλης της χρονιάς, έκαναν πιο εύκολη την απόφαση για την έξοδό τους. Οι δημόσιες υπηρεσίες ήταν συγκεντρωμένες στις πόλεις και αυτό όπως είναι φυσικό άνοιγε το δρόμο για πολλές και «ελκυστικές» θέσεις εργασίας που πέρα των οικονομικών απολαβών που προσέφεραν, μπορεί να προστεθεί και η ασφάλεια της μονιμότητας.

Λόγω των οικονομικών αναγκών που είχαν αυξηθεί, η είσοδος της γυναίκας στην εργασία ήταν κάτι απαραίτητο για την αύξηση του εισοδήματος της οικογένειας. Έτσι λοιπόν, πολλές φορές για να μπορέσει να «ανακουφιστεί» η οικογένεια από το βάρος των κοριτσιών του λύση ήταν και ο

γάμος(http://apodimos.net/arthra/05/May/H_SHMASIA_THS_METANASTEYSHS/index.htm).

Αναμενόμενο ήταν και το αποτέλεσμα εμφάνισης αρνητικών παραγόντων ως προς την ελευθερία που προσέφεραν οι πόλεις στους νέους της κατοίκους. Η παρουσία μεγάλου όγκου πληθυσμού σε ένα περιορισμένο χώρο δε θα ήταν δυνατό να μην προκαλέσει προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον, εξαιτίας για παράδειγμα των αποβλήτων των βιομηχανιών, αλλά και των κατοικιών. Οι ρυθμοί της ζωής εξοντωτικοί, ειδικά για τους ανθρώπους της επαρχίας που ήταν συνηθισμένοι σε πιο χαλαρούς και ήρεμους ρυθμούς. Αυτό είχε επίπτωση ακόμη και στις κοινωνικές επαφές μεταξύ των ανθρώπων. Η αποξένωση μεταξύ των ανθρώπων επέφερε αύξηση στην επιθετικότητα, έξαρση της βίας και της εγκληματικότητας και όλα αυτά λόγω του πλήθους χωρίς ξεχωριστή προσωπικότητα και χωρίς να το ενδιαφέρει η διατήρηση της αξίας της.

2.3 Προφίλ μετανάστη

Οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν ένα ιδιαίτερο δέσμιμο με τον τόπο που μεγάλωσαν, την οικογένεια, τους φίλους, την εργασία τους, όλα όσα δηλαδή διαμορφώνουν την ζωή κάθε ανθρώπου. Κάποιοι, όμως, λόγω της εργασιακής αβεβαιότητας, που τους προσέφερε η επαρχία, πήραν την απόφαση να εγκαταλείψουν τον τόπο τους, αναζητώντας στα αστικά κέντρα την εργασιακή μονιμότητα.

Ο μετανάστης τις περισσότερες φορές αντιμετώπιζε δέσμη προβλημάτων, όχι μόνο όσον αφορά την εργασία και την στέγη που ήταν προτεραιότητες του, αλλά και η προσαρμογή, τα αγαπημένα πρόσωπα που του έλειπαν, η μοναξιά κλπ. Δεν πήγαινε από τη μια πόλη σε μια άλλη που είχε κάποιες ομοιότητες, αλλά έφευγε από το χωριό και ερχόταν στην πόλη γνωρίζοντας ότι θα ενταχθεί σε έναν άλλο ρυθμό ζωής. Ήταν υποχρεωμένος λοιπόν να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες ζωής και να συμμορφωθεί στους τρόπους ζωής του νέου περιβάλλοντός του. Ο μετανάστης έπρεπε να βρει την ικανότητα να εναρμονιστεί στο νέο του περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό, για να ζήσει και με τον ίδιο του τον εαυτό αρμονικά, διατηρώντας την προσωπική του ακεραιότητα και τις ιδιαίτερες ικανότητές του (Θεοδωρόπουλος Ε., 1968, σελ.11)

Η κοινωνική συμβίωση ανάγκαζε το άτομο σε μια κοινωνική προσαρμογή, όσο δυσάρεστη και αν του ήταν. «Κοινωνική προσαρμογή σημαίνει προσαρμογή προς ορισμένους κοινωνικούς κανόνες συμπεριφοράς που ένα κοινωνικό σύνολο αποδεχόταν γενικά ως αναγκαίους για την διατήρηση και εξασφάλιση της κοινωνικής συμβίωσης» (Φίλιας Β., 1974, σελ.86). Επειδή όμως, ο άνθρωπος δεν είναι μόνο βιολογικό ον αλλά ταυτόχρονα και μια κοινωνική οντότητα, έχει ανάγκη να καλύψει πέρα από τις βιολογικές του ανάγκες και τις κοινωνικές. Οι ανάγκες αυτές δεν

μπορούν να ικανοποιηθούν χωρίς την κατάλληλη κοινωνική προσαρμογή και είναι αποδεδειγμένο ότι οι εσωτερικοί μετανάστες υπέφεραν από δυσκολία προσαρμογής στην πόλη. Σύμφωνα με έρευνες η ηλικία 22-26 ετών είναι το τελευταίο σημείο προσαρμοστικότητας, μετά την ηλικία αυτή είναι δύσκολη η προσαρμογή. Αυτό διαπιστώνεται και με μια έρευνα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας η οποία αναφέρει: «Δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικά διαφοράι δυνάμεναι να αποδοθούν εις το φύλον, αλλά υφίστανται ενδείξεις περί της υπάρξεως σχέσεως τίνος μεταξύ της ηλικίας και της επιτυχίας της νέας εγκαταστάσεως των μεταναστών. Με την αύξησιν της ηλικίας των μεταναστών, φαίνεται ότι αυξάνονται και αι δυσχέρειαι προσαρμογής των νέων εις το νέον περιβάλλον» (ΕΣΥΕ, 1962, σελ.35).

Ο πρωταρχικός λόγος της μετανάστευσης, ήταν η αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας. Οι εμπειρίες της εργασίας του χωριού και της εργασίας της πόλης, δεν μπορεί παρά να είναι στοιχείο αναφοράς, σαν αποτέλεσμα της καλύτερευσης ή όχι της ζωής των μετακινούμενων. Στο χωριό κατά κύριο λόγο ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες ενώ στην πόλη εργάζονταν στα εργοστάσια, μια εξίσου σκληρή και κουραστική δουλειά αλλά με καλύτερες οικονομικές απολαβές, σταθερότητα, το ζητούμενο κάθε εργαζομένου και πιθανή εξέλιξη (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.123-128).

Έχοντας οι μετακινούμενοι δουλειά με καλύτερες αποδοχές, φρόντιζαν να βελτιώσουν και τις συνθήκες κατοικίας. Παλαιότερη έρευνα που έγινε στην περιοχή Αθηνών για τις συνθήκες κατοικίας και δημοσιεύτηκε το 1970, παρουσίαζε μια ζοφερή εικόνα αποκαλύπτοντας ότι το 21% των εργαζομένων στις περιοχές Μεταξουργείο, Πετράλωνα, Ρούφ, Ταύρος, Ν. Ιωνία, Ν. Ηράκλειο, Νίκαια, Κορυδαλλός, Κερατσίνι και Περιστερί, κατοικούσαν 2-3 άτομα ανά δωμάτιο. Μάλιστα στο Δυτικό Πειραιά και σε τμήματα του Αιγάλεω και του Περιστερίου,

κατοικούσαν σε κάθε δωμάτιο περισσότερα από 3 άτομα. Στην ίδια έρευνα αναφερόταν επίσης, ότι μόνο το 72% των διαμερισμάτων διέθεταν ηλεκτρικό ρεύμα και νερό και το 24% των σπιτιών διέθεταν λουτρό. Κατά την περίοδο που μελετάμε εμείς αναφέρεται ότι το 23% των μετακινούμενων θέρμαιναν το νερό του μπάνιου τους σε καζάνι χωριστά, ενώ το 62% είχαν θερμοσίφωνα και το 15% πιεστικό καζάνι. Η θέρμανση στο 82% γινόταν με θερμάστρα πετρελαίου, το 15% είχε κεντρική θέρμανση και το 2% θερμάστρα ξύλου (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.147).

Η τεχνολογική εξέλιξη ήρθε στη χώρα μας και κυρίως στην Αθήνα, περίπου την δεκαετία του 1950, ενώ στις αγροτικές περιοχές άργησε πολύ. Η εξέλιξη αυτή χαρακτηριζόταν από την εμφάνιση εξελιγμένων οικιακών συσκευών, που αρχικά θεωρήθηκαν πολυτέλεια. Το πλυντήριο, για παράδειγμα, αντικαταστάθηκε από τη σκάφη, το ραδιόφωνο από την τηλεόραση και ο ξυλόφουρνος από την ηλεκτρική κουζίνα (Κυριακίδης Π., 1982, σελ.138-139).

2.3.1 Η γυναικεία μετανάστευση

Μια καινούργια κατηγορία μετακίνησης άρχισε να εμφανίζεται κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 εκείνη της γυναικεία μετανάστευσης, με την αύξηση της γυναικείας παρουσίας στις τάξεις των μεταναστών να προκαλεί αίσθηση. Τα αστικά κέντρα υποδοχής στην Αθήνα αυξήθηκαν όπως και οι μετανάστριες με τη σειρά τους και εντάχθηκαν στη λεγόμενη νέα μετανάστευση. Ως προς το ρόλο της μετανάστευσης, οι γυναίκες βοηθούσαν σημαντικά τις οικογένειές τους, την πόλη καταγωγής και κατ' επέκταση την οικονομία τους. Ακόμα όμως και αν έμεναν πίσω αναλάμβαναν σημαντικές ευθύνες που μέχρι πρότινος ήταν ανδρικές υποθέσεις. Σημαντικό ρόλο έπαιζε και ο παράγοντας του κατά φύλο καταμερισμού εργασίας, για παράδειγμα ένα σημαντικό ποσοστό γυναικών έβρισκε εργασία στον οικιακό χώρο. Η παροχή υπηρεσιών στο σπίτι, είχε θεωρηθεί σχεδόν εξ' ολοκλήρου γυναικεία εργασία και ως εκ τούτου είχε απασχολήσει αρκετές γυναίκες, Δεν υπήρχαν ευκολίες μέσα στο σπίτι, δεν υπήρχαν για παράδειγμα υδραυλικές εγκαταστάσεις. Το νερό για πλύσιμο αλλά και το πόσιμο νερό, βρισκόταν εκτός σπιτιού και το κουβαλούσαν μέσα στο σπίτι με κουβάδες. Αφού λοιπόν αποδέχτηκαν και την γυναικεία μετανάστευση και την γυναικεία εργασία, ψηφίστηκαν διεθνείς συμβάσεις για την εργασία των γυναικών καθώς και για την προστασία της μητρότητας το 1951. (Βουτύρα Σ., 1981, σελ.13,16).

2.4 Βασικά χαρακτηριστικά του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο

«Η αυξανόμενη σημασία της κοινωνικής ασφάλισης αποτέλεσε σημαντικό συστατικό στοιχείο της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας και των εξελίξεων που σημειώθηκαν στη χώρα μας κατά την περίοδο 1945-1967». Εξαιτίας των συνθηκών που επικράτησαν στην χώρα κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, τις κοινωνικές, οικονομικές, η Ελλάδα δεν μπόρεσε να ακολουθήσει τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και να δημιουργήσει κράτος πρόνοιας.

Βασικές τομές στην πορεία διαμόρφωσης του ασφαλιστικού συστήματος, που δε θα μπορούσαν να μην αναφερθούν, αποτέλεσαν:

1. Η σταδιακή επέκταση της ασφάλισης του ΙΚΑ σε όλα τα πρόσωπα που παρείχαν εξαρτημένη εργασία μέσα στα όρια της χώρας. Το 1967 ο αριθμός των ασφαλισμένων στο ίδρυμα έφτασε τις 850.000.
2. Η ίδρυση του Οργανισμού Ανεργίας το 1945, με σκοπό την επιδότηση ορισμένων κατηγοριών ανέργων. Στον οργανισμό αυτό ενσωματώθηκε το 1954 και ο λογαριασμός στρατευόμενων μισθωτών, ενώ το 1958 συστήθηκε ιδιαίτερος κλάδος με αντικείμενο την παροχή οικογενειακών επιδομάτων, ο οποίος το 1969 μετονομάστηκε σε Οργανισμό Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ).
3. Η δημιουργία του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ), με σκοπό τη συνταξιοδοτική και ιατροφαρμακευτική κάλυψη του αγροτικού πληθυσμού, ο οποίος αν και ξεπερνούσε στις αρχές του 1960 το 50% του πληθυσμού της χώρας, παρέμενε εκτός του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. (Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1995, σελ.172)

Στις αρχές της δεκαετίας του '60, οι θεσμικές αυτές παρεμβάσεις είχαν σαν αποτέλεσμα την επέκταση της ασφαλιστικής κάλυψης στο σύνολο σχεδόν του πληθυσμού και τη διαμόρφωση ενός συστήματος κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας, όπου συνυπήρχαν στοιχεία τόσο της επαγγελματικής κοινωνικής ασφάλισης, όσο και της κοινωνικής.

Η ανάγκη της επικοινωνίας και η παροχή βοήθειας άρχισε να γίνεται όλο και πιο πιεστική με την αύξηση του πληθυσμού και την ανάπτυξη των πόλεων με τα μικρά και μεγάλα καταστήματα, με τη μαζική βιομηχανική παραγωγή. Την αύξηση δηλαδή της ποσότητας των παραγόμενων αγαθών, την ελεύθερη αγορά και την ανάπτυξη του ανταγωνισμού, με την επέκταση των δρόμων και των σιδηροδρόμων για την μεταφορά των αγαθών και με την εμφάνιση των εφημερίδων στις οποίες μπορούσαν να διαφημιστούν οι ενδιαφερόμενοι.

Κεφάλαιο 3^ο: Αποτελέσματα εσωτερικής μετακίνησης

3.1 Τόποι μετακίνησης και εγκατάστασης

Η Ελλάδα βγαίνοντας από τον εμφύλιο που έζησε δέχτηκε μεγάλες αλλαγές στο εσωτερικό της, λόγω των μετακινήσεων του αγροτικού κυρίως πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα. Κατά τη δεκαετία του '50 έως και το '70 η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη δέχτηκαν το κύριο μέρος αυτού του μεταναστευτικού κύματος. Ο λόγος ήταν η σίγουρη απορρόφηση του πληθυσμού από τις βιομηχανίες που υπήρχαν εκεί. Προς τα τέλη του 1970 άρχισε όμως, να παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της μείωσης της εκροής πληθυσμού από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα και έτσι η επιστροφή πολλών προς τα χωριά ήταν πλέον γεγονός (<http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DDAoG/article/cont/ergasies/kiriazzi-allison.htm>).

Την μεγαλύτερη προσέλευση πληθυσμού δέχτηκε η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη αλλά και κάποιοι άλλοι νομοί όπως οι νομοί Ευβοίας, Αχαΐας, Μαγνησίας, Ημαθίας, Καβαλάς, Καστοριάς, Πιερίας, Δωδεκανήσου, Ηρακλείου, και Φωκίδος, οι οποίοι δέχτηκαν ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1

Νομοί σχετικά μεγάλης αύξησης και υψηλής εισροής πληθυσμού στην περίοδο
1961 - 1981

Νομοί	% μεταβολής πληθυσμού (%)		Φυσική αύξηση πληθυσμού (%)		Είσοδος (+) ή έξοδος (-) πληθυσμού (%)	
	<u>1961-71</u>	<u>1971-81</u>	<u>1961-71</u>	<u>1971-81</u>	<u>1961-71</u>	<u>1971-81</u>
Αττικής	36,0	20,4	11,2	9,9	+24,8	10,5
(Περιφέρεια Πρωτεύουσας)	37,1	19,2	11,8	10,0	+25,9	9,2
(Υπόλοιπο νομού Αττικής)	25,5	32,7	11,6	9,0	+13,9	23,7
Θεσσαλονίκης	30,5	22,7	11,7	9,9	+18,8	12,8
Εύβοιας	-0,4	13,9	9,9	6,7	-10,3	7,2
Αχαΐας	0,3	14,7	10,1	8,9	-9,7	5,8
Μαγνησίας	-1,5	12,8	7,2	5,1	-8,7	7,7
Ημαθίας	3,1	13,3	12,3	9,7	-9,2	3,6
Καβάλας	-13,6	11,1	8,0	4,1	-21,6	7,0
Καστοριάς	-3,7	16,7	10,9	8,9	-14,6	7,8
Πιερίας	-6,1	16,7	13,7	7,7	-19,8	9,0
Δωδεκανήσου	-1,6	19,6	19,4	9,6	-12,0	10,0
Ηρακλείου	0,6	16,3	12,2	11,4	-11,6	4,9
Φωκίδος	-13,5	7,1	3,7	-1,1	-17,2	8,2
Σύνολο χώρας	4,5	11,1	10,0	7,3	-5,5	3,4

Πηγές: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών, 1961, Τόμος III

ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών, 1971, Τόμος II

ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος των ετών 1962-1971 / Εκτιμήσεις

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, βλέπουμε τους νομούς με την μεγαλύτερη εισροή πληθυσμού, τα ποσοστά μεταβολής του πληθυσμού, της αύξησης του πληθυσμού και της εισόδου και εξόδου του πληθυσμού, τις δεκαετίες 1961-1971 και 1971-1981. Τα γενικά ποσοστά της μεταβολής του πληθυσμού στην πρωτεύουσα από το 1961-1971 έφταναν το 37.1% και στο υπόλοιπο του νομού Αττικής άγγιζαν το 25.5% , η Αττική το 36% και η Θεσσαλονίκη το 30.5% , οι υπόλοιποι νομοί έμειναν σταθεροί και κάποιοι μειώθηκαν εκτός από το νομό Ημαθίας που αυξήθηκε ελαφρώς. Κατά τη δεκαετία 1971-1981 η μεταβολή πληθυσμού στην Αττική έφτανε το 20.4% τη Θεσσαλονίκη το 22.7%, η περιφέρεια της πρωτεύουσας το 19.2% και το υπόλοιπο του νομού Αττικής το 32.7%, οι άλλοι νομοί παρουσίασαν αύξηση. Με βάση τα ποσοστά η φυσική αύξηση του πληθυσμού στην Αττική, τη Θεσσαλονίκη, την πρωτεύουσα και το υπόλοιπο του νομού και το 1961-1971 αλλά και το 1971-1981 είχαν σχεδόν το ίδιο ποσοστό αύξησης, και οι υπόλοιποι νομοί αυξήθηκαν με ικανοποιητικά ποσοστά όπως τα Δωδεκάνησα με 19.4%, η Πιερία με 13.7% και το Ηράκλειο με 12.2% το 1961-1971, ενώ το 1971-1981 αυξήθηκαν αλλά με πολύ χαμηλότερα ποσοστά. Το 1961-1971 διαπιστώνεται είσοδος μόνο στην Αττική και την Θεσσαλονίκη. Συμπερασματικά διαπιστώνεται από τα ποσοστά η μεγάλη εισροή πληθυσμού έγινε στην Αττική και τη Θεσσαλονίκη(Γλυτσός Ν., 1988, σελ.75).

Αντιθέτως, μείωση πληθυσμού παρατηρήθηκε σε πολλούς νομούς της χώρας κυρίως τη δεκαετία 1961-1971, αλλά και κατά τη δεκαετία 1971-1981 σε μικρότερο βαθμό βέβαια. Η μεγαλύτερη έξοδος παρατηρήθηκε από τους νομούς Αιτωλίας και Ακαρνανίας με ποσοστό 12,2%, Ευρυτανίας με 13,7%, Κεφαλληνίας με 12,3%, Λευκάδας με 10,5%, Καρδίτσας με 12,7% και Λέσβου με ποσοστό 10,1% την περίοδο 1971-1981. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι νομοί με τα μεγάλα ποσοστά

εκροής ήταν παράλληλα και οι νομοί του χαμηλότερου κατά κεφαλή προϊόντος (Γλυτσός Ν., 1988, σελ.77).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

Νομοί μείωσης πληθυσμού και καθαρής εξόδου 1961 – 71 και 1971-81

Νομοί	% μεταβολής πληθυσμού (%)		Φυσική αύξηση πληθυσμού (%)		Έξοδος(-) πληθυσμού (%)	
	1961-71	1971-81	1961-71	1971-81	1961-71	1971-81
Αιτωλίας & Ακαρνανίας	-3,7	-3,9	13,9	8,3	-17,6	-12,2
Ευρυτανίας	-25,6	-11,0	12,6	2,7	-38,2	-13,7
Αρκαδίας	-17,6	-2,8	6,2	0,8	-23,8	-3,6
Ηλείας	-12,6	-2,9	9,9	3,9	-22,5	-6,8
Λακωνίας	-19,2	-2,8	4,2	-0,8	-23,4	-2,0
Μεσσηνίας	-18,3	-7,6	6,4	0,5	-24,7	-8,1
Ζακύνθου	-15,0	-1,1	6,6	1,8	-21,6	-2,9
Κεφαλληνίας	-20,7	-15,2	3,8	-2,9	-24,5	-12,3
Λευκάδας	-15,2	-11,7	4,8	-1,2	-20,0	-10,5
Πρέβεζας	9,5	-1,0	12,1	7,1	-21,6	-8,1
Καρδίτσας	-12,3	-6,7	11,5	6,0	-23,8	-12,7
Κιλκίς	-17,9	-3,2	10,1	1,5	-28,0	-4,7
Σερρών	-18,2	-3,3	11,0	4,1	-29,2	-7,4
Λέσβου	-18,1	-8,9	2,6	1,2	-20,7	-10,1
Σάμου	-19,8	-3,0	0,4	3,4	-20,2	-6,4
Χίου	-13,3	-7,4	4,2	0,7	-17,5	-8,1

Πηγές: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 1961, 1971, 1981
ΕΣΥΕ, Στατιστική Φυσική Αύξηση Πληθυσμού, διάφορα τεύχη

Όλες οι παραπάνω εξελίξεις οδήγησαν στο αποτέλεσμα να αυξηθεί ο πληθυσμός μόνο σε 16 από τους 51 νομούς της χώρας. Όλοι οι νομοί είχαν το 1981 πληθυσμό μικρότερο από το 1961 και αυτό γιατί η έξοδος την περίοδο αυτή ήταν μεγαλύτερη από την είσοδο και τη φυσική αύξηση του πληθυσμού.

Το αποτέλεσμα των εξελίξεων που φαίνεται από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα είναι η αύξηση του πληθυσμού μόνο στους 16 από τους 51 νομούς της χώρας. Αυτό έγινε λόγω της εξόδου που πραγματοποιήθηκε και η οποία ήταν μεγαλύτερη από την είσοδο και τη φυσική αύξηση του πληθυσμού. Εκείνο που συμπεραίνουμε είναι ότι καμία προσπάθεια της επαρχίας δεν πέτυχε, έτσι ώστε να μπορέσει να συγκρατήσει και να αναπτύξει κάποιες δραστηριότητες που θα ήταν ικανές να «προκαλέσουν μια πραγματική περιφερειακή δημογραφική επέκταση» (Burgel Guy, 1976, σελ.25).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Εσωτερική μετακίνηση πληθυσμού 1966-1970

Περιοχές προέλευσης	Σύνολο αποχωρήσεων	Περιοχές εγκατάστασης		
		Αστικές	Ημιαστικές	Αγροτικές
Αστικές	258.260	179.140	33.880	45.240
Ημιαστικές	113.380	87.040	11.060	15.280
Αγροτικές	392.840	255.700	53.360	83.780
Σύνολο εγκαταστάσεων	764.480	521.880	98.300	114.300

Πηγή: ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών 1971, Τόμος Ι

(Δείγμα 5%)

Μελετώντας τον παραπάνω πίνακα βλέπουμε ότι η μετακίνηση του πληθυσμού από το 1966-1970, έχει ως εξής από τις αστικές μετακινήθηκαν 258.260 κάτοικοι, και οι 179.140 εγκαταστάθηκαν σε άλλες αστικές περιοχές, 33.880 σε ημιαστικές και 45.240 σε αγροτικές. Από τις ημιαστικές έφυγαν 113.380 προς αστικές 179.140, σε άλλες ημιαστικές 11.060, και προς αγροτικές 15.280 κάτοικοι. Και τέλος από τις αγροτικές περιοχές έφυγαν 392.840 κάτοικοι, προς αστικές 255.700, προς ημιαστικές 53.560 και προς αγροτικές 83.780 κάτοικοι. Από τους 764.480 κατοίκους που αποχώρησαν από τις αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές, το μεγαλύτερο κομμάτι επέλεξε να εγκατασταθεί σε αστικές περιοχές, μετά ακολουθούσαν οι αγροτικές περιοχές και τέλος επέλεξαν τις ημιαστικές περιοχές.

Οι παράγοντες, οι οποίοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο της εσωτερικής μετακίνησης ήταν η επιλογή περιοχών με βάση τις ευκαιρίες που προσφέρονταν, τις υψηλές αποδοχές και τη δυνατότητα εκπαίδευσης. Επίσης, το κόστος μετακίνησης που απαιτούνταν σχετικά με τη μεταφορά στον τόπο εγκατάστασης καθώς και η ύπαρξη φίλων και συγγενών στην συγκεκριμένη περιοχή προορισμού ήταν ακόμη κάποιες σημαντικές μεταβλητές. Θα πρέπει ακόμα, να λάβουμε υπόψη ότι κατά κύριο λόγο μιλάμε για μετακίνηση ουσιαστικά εργατικού δυναμικού. Για το λόγο αυτό, ήταν αναμενόμενη και η επιστροφή κάποια στιγμή πίσω στον τόπο τους. Αυτό γινόταν, από τη στιγμή που η οικογένεια (αν υπήρχε) και δεν ακολουθούσε, η παραμονή του «μετανάστη» είχε πρόσκαιρο χαρακτήρα, εφόσον η επιδίωξή του ήταν η αποταμίευση (Γλυτσός Ν., 1988, σελ.110-111).

Οι φτωχές μάζες βιομηχανικών εργατών και ναυτικών, κατοικούσαν κυρίως στα Καμίνια, τη Κοκκινιά, τη Δραπετσώνα και άλλες συνοικίες του δήμου Πειραιά, έτσι αυτές οι περιοχές χαρακτηρίζονταν σαν ένα είδος προσφυγικού και εργατικού γκέτο. Από την άλλη πλευρά η Καστέλα και το Νέο Φάληρο ήταν περιοχές που τις

προτιμούσε η αστική τάξη, από το 1950 και έπειτα όμως ξεκίνησε η αναζήτηση άλλων περιοχών εγκατάστασης της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα την εισβολή των εσωτερικών μεταναστών από τα νησιά και τις επαρχίες στην πρωτεύουσα αλλά και στους λεγόμενους προσφυγικούς συνοικισμούς όπως η Νίκαια, ο Κορυδαλλός κ.ά. (Benoit-Guilbot, Μαράτου- Αλιμπραντή Λ., Παπλιάκου Β., Σορώκος Ε., Τσανίρα Ε., Χατζηγιάνη Α., 1998, σελ.202).

3.2 Αστικοποίηση

Μια από τις βασικότερες συνέπειες της εσωτερικής μετανάστευσης είναι η αστικοποίηση, δηλαδή η μετακίνηση του πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα, φαινόμενο που έφερε πολλές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στα αστικά κέντρα. Την στιγμή που στις άλλες χώρες η αστικοποίηση ήταν γεγονός, στην Ελλάδα άρχισε να παίρνει μορφή, η βιομηχανική ανάπτυξη ήταν ανύπαρκτη στη χώρα αφού εξαιτίας των καταστροφών δεν υπήρχαν δρόμοι ώστε να μεταφέρονται εμπορεύματα με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν εργοστάσια, ενώ στις άλλες χώρες εξελισσόταν οι βιομηχανία που αποτελούσε από τους βασικούς παράγοντες της οικονομίας της χώρας. Στην Ελλάδα οι ιδιοκτήτες γης δύσκολα αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους και αρκούσαν σε ένα μικρό μεροκάματο μεγάλο μέρος όμως δεν κατείχε γη με αποτέλεσμα να αναζήτα εργασία στα αστικά κέντρα κυρίως στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη που έκαναν την εμφάνιση τους λιγοστά εργοστάσια. (<http://el.wikipedia.org/wiki/Αστικοποίηση>).

Ακόμη και ο Αριστοτέλης, στα Πολιτικά, κατέκρινε τη διόγκωση των πόλεων. Μιλούσε για τη δυσκολία που υπάρχει σε μια πολύ μεγάλη πόλη να γνωρίζονται οι κάτοικοι μεταξύ τους και έτσι είναι αδύνατο να φανεί ποιος είναι ο ικανότερος να διοικήσει και γενικότερα είναι αδύνατη η ύπαρξη κοινωνικού ελέγχου (Κυριακίδης, 1982, σελ.70).

Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε παραδείγματα βιομηχανιών της πρωτεύουσας, οι οποίες εξαιτίας της συνεχούς ανάπτυξής τους προσέφεραν εργασία σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού:

- Η καπνοβιομηχανία *Κεράνης*, στον Πειραιά
- Το εργοστάσιο λιπασμάτων της *Ανώνυμης Εταιρίας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων*, στη Δραπετσώνα
- Τα ελληνικά *Ναυπηγεία* του Σκαρμαγκά, στην Ελευσίνα
- Η καπνοβιομηχανία *Παπαστράτος*, στον Πειραιά
- Η γαλακτοβιομηχανία *ΕΒΓΑ*
- Το εργοστάσιο παραγωγής τυπογραφικού χάρτου *Αθηναϊκή Χαρτοποιία*
- Τα εργοστάσια κατασκευής ελαστικών ειδών και πλαστικής ύλης *Εθέλ* και *Ελβιέλα*
- Το εργοστάσιο τσιμέντου *Τιτάν*, στην Ελευσίνα
- Τα μεταλλουργεία *Ιζόλα* και *Πίτσος* που ειδικεύονταν στις ηλεκτρικές συσκευές οικιακής χρήσεως και θέρμανσης (Kayser Bernard, 1968, σελ. 119-120)

Πίνακας 3.4

Οικονομικά ενεργά άτομα κατά γεωγραφικό διαμέρισμα

Διαμερίσματα	Απογραφή 1961	Απογραφή 1971	Δ%
Περιοχή πρωτεύουσας	706.334	878.676	+24,4
Λοιπή Στερεά	423.421	367.120	-13,3
Πελοπόννησος	478.903	391.440	-18,3
Νησιά Ιονίου	94.174	75.144	-20,2
Ήπειρος	148.685	113.608	-23,6
Θεσσαλία	303.346	247.604	-18,4
Μακεδονία	887.001	711.032	-19,8
Θράκη	186.110	127.896	-31,3
Νησιά Αιγαίου	185.770	146.144	-21,3
Κρήτη	224.857	186.104	-17,4
Σύνολο	3.638.601	3.244.768	-10,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού-κατοικιών, 1961, 1971*

Αναλύοντας λοιπόν τον παραπάνω πίνακα, βλέπουμε τα οικονομικά ενεργά άτομα κατά διαμέρισμα το 1961 και 1971 και το συνολικό ποσοστό ανά διαμέρισμα. Διαπιστώνεται ότι μόνο στην πρωτεύουσα αυξήθηκε το ποσοστό των οικονομικά ενεργών ατόμων φτάνοντας το 24.4% ενώ στις υπόλοιπες πόλεις μειώθηκε το ποσοστό των οικονομικά ενεργών ατόμων για παράδειγμα στην Θράκη η μείωση έφτασε το 31.3%, στην Ήπειρο το 23.6%, στα νησιά του Αιγαίου το 21.3% και στα νησιά του Ιονίου το 20.2% (Ρέππας Π., 1977, σελ.36).

Η αστικοποίηση έφερε πολλές αλλαγές στην ύπαιθρο κυρίως αρνητικές, ορισμένες από αυτές ήταν η ερήμωση της υπαίθρου πολλά χωριά χαρακτηρίζονταν «γηροκομεία» λόγω του ότι οι νέοι είχαν φύγει και έμειναν μόνο ηλικιωμένοι αγρότες. Η οικονομία της επαρχίας πλέον ήταν ανύπαρκτη, αλλά και η γεωγραφική ανακατανομή ήταν δυσανάλογη με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλά οικιστικά προβλήματα, να υπάρξει υπερπροσφορά εργατικών χεριών, και να αντιμετωπίσουν πολλά κοινωνικά προβλήματα «πρόχειρα» (<http://www.livepedia.gr/index.php/Ελλάδα/Βιομηχανία>).

3.3 Χωροταξικό Σχέδιο στα μεγάλα αστικά κέντρα

Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει η χώρα ήταν η ξαφνική διόγκωση των αστικών της κέντρων. Η Αθήνα συνδέθηκε με τις τύχες ολόκληρης της Ελλάδας, αφού συγκέντρωνε όλες τις προϋποθέσεις για μια καλύτερη ζωή. Αυτό βέβαια, είχε σαν αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των κατοίκων που φιλοξενούσε και κατά συνέπεια και των προβλημάτων που εκείνοι δημιούργησαν. Όταν μελετήσει κανείς την ερήμωση των νησιωτικών περιοχών ή τις αγροτικές μεταβολές που έγιναν στις θεσσαλικές πεδιάδες διαπιστώνει, ότι αιτία αποτελεί η ύπαρξη μιας πανίσχυρης πρωτεύουσας που διαγραφόταν στη ζωή των κατοίκων. Η μετοίκηση σε μια πόλη με πληθυσμό πάνω από 1.000.000 κατοίκους, ο ανεφοδιασμός σε βιομηχανικά προϊόντα, η διάθεση των αγροτικών προϊόντων, η δύσκολη πραγματοποίηση μιας επένδυσης αποτέλεσαν διαρκείς και ενισχυμένους δεσμούς μεταξύ της πρωτεύουσας και της ελληνικής επαρχίας (Burgel Guy, 1976, σελ. 9).

Στην πρώτη δεκαετία που ακολούθησε την ανοικοδόμηση της χώρας, 1954-1964, η κατασκευή μεγάλων κτιρίων, συγκεντρωμένων στο κέντρο της Αθήνας ήταν αποκλειστικό προνόμιο της πρωτεύουσας. Παρόλα αυτά, οι πρώτοι πύργοι στην Αθήνα, το 1971, έδειχναν ότι η πρωτεύουσα είχε περάσει ακόμα ένα στάδιο μπροστά και εκδήλωνε για μια ακόμη φορά την οικονομική και πολεοδομική της προτεραιότητα. Ο εμπορικός και διοικητικός πύργος των Αμπελοκήπων ήταν ένα χαρακτηριστικό σύμβολο του αθηναϊκού γοήτρου και μια κερδοσκοπική προσπάθεια αξιοποίησης του αστικού χώρου.

Προς τα μέσα της δεκαετίας του '60 οι πολυκατοικίες έκαναν τη πρώτη τους εμφάνιση και στις επαρχιακές πόλεις, όπως τη Βέροια και τη Λάρισα, κάνοντας εμφανή τα σημάδια της οικονομικής ανάπτυξης που είχαν αρχίσει να αλλάζουν σιγά-σιγά το σκηνικό στην επαρχία.

Η αύξηση του δημογραφικού βάρους της πρωτεύουσας ανάγκασε στην κατασκευή και επέκταση του οδικού δικτύου. Η απόκτηση αυτοκινήτου πλέον ήταν γεγονός για πολλούς εργαζόμενους και οι ανάγκες που δημιουργούνταν πολύ μεγάλες. Η ταχύτητα της επέκτασής της δε μπορούσε να δικαιολογηθεί ούτε από τις διαστάσεις της χώρας ούτε από το δυναμισμό της δημογραφίας της. «Αυτή η απουσία μιας δημογραφικής ενδοχώρας, έπρεπε να βάλει σε σκέψεις τους πολεοδόμους και τους υπεύθυνους των ιδιοποιήσεων, οι οποίοι όμως δε στάθηκαν ικανοί να εκτιμήσουν την ανάπτυξη της πόλης, υποτιμώντας τη δυναμική της εσωτερικής μετανάστευσης» (Burge! Guy, 1976, σελ. 9-23). Η τεράστια συγκέντρωση του πληθυσμού στο λεκανοπέδιο της Αθήνας, ξεπέρασε κατά πολύ τις δυνατότητες που είχε, ώστε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ο συγκεκριμένος χώρος και κατά συνέπεια, δημιουργήθηκαν τεράστια προβλήματα.

Η οικοδόμηση της Αθήνας δεν έγινε με τις σωστές μελέτες που απαιτούνταν, έτσι ώστε να μπορέσει να φιλοξενήσει όλον αυτό τον πληθυσμό που εισέβαλε. Ο ελεύθερος χώρος και το πράσινο καταλήφθηκαν ή καλύτερα καταστράφηκαν από τα κτίρια που υψώθηκαν. Δε λήφθηκαν υπόψη, πολλές φορές, ούτε οι στοιχειώδεις υποχρεώσεις σχετικά με την ανοικοδόμηση.

Το αποχετευτικό δίκτυο ήταν ανίκανο να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες της πρωτεύουσα, το ίδιο πρόβλημα είχαν να αντιμετωπίσουν και με το θέμα της ύδρευσης. Μέχρι τότε η υδροδότηση γινόταν από τη λίμνη του Μαραθώνα και της Υλίκης. Η αναζήτηση κι άλλων πηγών ύδρευσης ήρθε να βρει λύση με το τεχνητό

φράγμα του Μόρνου. Η κατασκευή του ξεκίνησε το 1972 και ολοκληρώθηκε το 1979 μπαίνοντας σε λειτουργία το 1981 μετά και τη σύνδεσή του με το Μαραθώνα.

Κατά την μεταπολεμική περίοδο, ένα επάγγελμα που βοήθησε την ελληνική οικονομία ήταν το επάγγελμα του οικοδόμου. (Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1995, σελ.583). Η οικοδομική δραστηριότητα θεωρούνταν σαν μια οικονομική ανάσα για τη χώρα, που προσέλκυε χιλιάδες εργατικά χέρια, κυρίως άνδρες αφού ήταν συνδεδεμένη με την ανδρική παρουσία. Μεταπολεμικά οι οικοδόμοι λόγω της δράσης τους αντιπροσώπευαν την εργατική τάξη, όπως οι καπνεργάτες κατά τον μεσοπόλεμο. Από το 1950 έως το 1960 χτίστηκαν περίπου 500.000 κατοικίες και την επόμενη δεκαετία προστέθηκαν άλλες 875.000. (Λαμπροπούλου Δ., 2009, σελ.392).

Οι οικοδόμοι ήταν κυρίως νεαροί άνδρες, χωρίς κάποια ιδιαίτερη μόρφωση, που πολλές φορές “κατηγορήθηκαν” ότι ήταν επαρχιώτες χωρίς καμία επιθυμία προσωπικής εξέλιξης αναζητώντας μόνο το μεροκάματο, απέδειξαν όμως ότι ήταν η πηγή της οικονομίας την δεδομένη στιγμή. Η οικοδομή προσέφερε υψηλά μεροκάματα και ευκαιρία να χτίσουν ακόμη και το δικό τους σπίτι.(Λαμπροπούλου Δ., 2009, σελ.392).

Επίλογος

Κλείνοντας την εργασία μας στο σημείο αυτό, θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στα σημαντικότερα γεγονότα που παραθέσαμε. Ξεκινώντας, από τη δύσκολη μεταπολεμική περίοδο που αντιμετώπισε η χώρα μετά την έξοδό της από τον Εμφύλιο πόλεμο. Πολιτική σταθερότητα δεν υπήρχε και η αγροτιά δεχόταν ένα από τα μεγαλύτερα πλήγματά της. Ποιο; Την μεγάλη έξοδο προς τα αστικά κέντρα και την απότομη ερήμωση της υπαίθρου, από τους πιο παραγωγικούς ηλικιακά «εκμεταλλευτές» της.

Η βιομηχανική εξέλιξη των αστικών κέντρων και κυρίως της πρωτεύουσας, παρείχε τη μονιμότητα που οι αγρότες έψαχναν και η γη τους δε μπορούσε να τους εξασφαλίσει. Την περίοδο εκείνη η χρηματοδότηση των καλλιεργειών και οι δανειοδοτήσεις των αγροτών ήταν σχεδόν ανύπαρκτες. Όταν στράφηκε η προσοχή της πολιτείας προς τα εκεί, ήταν πλέον αργά. Οι ρυθμοί της αστικοποίησης ήταν πολύ γρήγοροι, με αποτέλεσμα τον υδροκεφαλισμό της χώρας. Η γρήγορη αύξηση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα είχε ως συνέπεια την αναγκαστική αλλαγή του χωροταξικού σκηνικού, αλλαγή που δεν ήταν αποτελεσματική λόγω της έλλειψης οργάνωσης.

Κάπου εδώ θα μπορούσε κάποιος να θέσει το ερώτημα, αν τελικά η εσωτερική αυτή μετακίνηση ήταν επιτυχής ή όχι. Στην ερώτηση αυτή, σαφής απάντηση δε μπορεί να υπάρξει. Από τη μία πλευρά, η εγκατάλειψη της πατρογονικής γης για όποιο λόγο κι αν έγινε αποτελεί από μόνη της αποτυχία. Η πολιτεία δε στάθηκε ικανή να συγκρατήσει το μεγάλο αυτό μεταναστευτικό κύμα. Από την άλλη μεριά το μεγαλύτερο ποσοστό εκείνων που εγκαταστάθηκαν στα

αστικά κέντρα παρέμειναν και ορθοπόδησαν επαγγελματικά και δημιούργησαν οικογένεια και μια νέα ζωή.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Βεργόπουλος Κ., 1975, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Εξάντας

Benoit O. – Guilbort O. – Μαράτου Λ. - Αλιμπραντή Π., Παπλιάκου Β., Σορώκος Ε., Τσανίρα Ε., Χατζηγιάλλη Α., Αθήνα 1998, *Διαδικασίες Κοινωνικού Μετασχηματισμού στον Πειραιά: μετακινήσεις, οικογένεια, εργασία*, ΕΚΚΕ

Βουτύρας Σ., Αθήνα 1981, *Η Γυναίκα στη μισθωτή εργασία*, Παπαζήση

Γλυτσός Π.Ν., Αθήνα 1988, *Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και Οικονομικά Χαρακτηριστικά*, (Επιστημονικές Μελέτες 27), Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών

ΕΣΥΕ, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, 1959,1961,1962-1971

ΕΣΥΕ, *Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών 1971*, Τόμος Ι

ΕΣΥΕ, *Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών*, 1971, Τόμος ΙΙ

ΕΣΥΕ, *Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών*, 1961, Τόμος ΙΙΙ

ΕΣΥΕ, *Απογραφή Πληθυσμού 1961, 1971, 1981*

ΕΣΥΕ, *Στατιστική Φυσική Αύξηση Πληθυσμού, διάφορα τεύχη*

ΕΣΥΕ, 1962, *Έκθεση δοκιμαστικής έρευνας για τα κίνητρα και τις συνθήκες μετανάστευσης του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών*

Θεοδωρόπουλος Ε., Αθήνα 1968, *Ψυχολογία προσαρμογής και ψυχικής υγιεινής*

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*

Κανελλόπουλος Κ., Αθήνα 1995, *Εσωτερική Μετανάστευση, ΚΕΠΕ*

Κυριακίδης Π., Θεσσαλονίκη 1982, *Αίτια της επιτυχίας και αποτυχίας των ατόμων που μετακινούνται από τα χωριά στις πόλεις*

Λαμπροπούλου Δ., 2009, *Η οικοδομική δραστηριότητα θεμέλιο κοινωνικών ανακατατάξεων, Βιβλιόραμα*

Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., Θεσσαλονίκη 1992, *Κοινωνική δομή και Πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα, Παρατηρητής*

Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., 1988, *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα: χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις, Εξάντας*

Μουσούρου Λ., Αθήνα 1993, *Γυναίκα και απασχόληση: 10 ζητήματα, Gutenberg*

Ρέππας Π., Αθήνα 1977, *Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος

Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., Αθήνα 2000, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, ΟΕΔΒ

Φύλιας Β., Αθήνα 1974, *Προβλήματα κοινωνικού μετασχηματισμού*, Παπαζήσης

Ξένη Βιβλιογραφία

Burgel Guy, 1976, *Αθήνα: Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, μτφ. Ρυλμόν Π., Εξάντας

Kayser Bernard, Αθήνα 1968, *Άνθρωπο-γεωγραφία της Ελλάδος*, μτφ. Τσαβέας Τ., Μερακλής Μ., ΕΚΚΕ

Ηλεκτρονικές πηγές

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=1852&Itemid=400&lang=

http://www.apodimos.com|arthra|05|May|H_SHMASIA_THS_METANASTEYSIS|index.m

<http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DDAoG/article/cont/perilipseis/kiriazi-allison.htm>

<http://www.el.wikipedia.org/Αστικοποίηση>

<http://www.livepedia.gr/index.php/Ελλάδα/Βιομηχανία>

<http://www.statistics.gr>

http://www.tovima.gr/print_article.php?e=B&f=12462&m=B10&aa=1